Marcel van der Heijden

Lepelstraat

We komen uit de Uilenburg, gaan de Molenstraat door en lopen dan verder de Lepelstraat in, een gezellig straatje met cafés, eethuizen, een Mariakapelletje en kleine winkeltjes. Kees Spierings schreef er enkele mooie stukjes over, waarin hij herinneringen ophaalde aan het Mariabeeld, dat in zijn jeugd een plaatsje had op de werf van de jeneverstokerij van Pompe en de Mann – 'Maria tussen de tonnekes' – en aan de vismarkt die toen gevestigd was in de Lepelstraat.[1]
De naam van deze straat moet betrekkelijk jong zijn. Van Sasse van Ysselt schrijft dat 'de namen van Lepel- en Molenstraat oudtijds niet bekend waren'. Hij zegt dan verder dat van de huizen die daar stonden alleen 'vermeld (werd), dat zij stonden *over de Korenbrug*'.[2] Dit wil dus zeggen: tussen de Binnendieze (Vughterstroom) en de stadsmuur. F.W. Smulders en M.H.M. Spierings, die in het Noordbrabants Rijksarchief fiches maakten betreffende de straten in de Bossche schepenprotocollen tot 1500,[3] zijn van mening dat met de aanduiding 'over de Visbrug' eveneens de huidige Lepelstraat bedoeld is. De Visbrug lag in de huidige Visstraat over de Binnendieze, waar die – nu ondergronds – overgaat in de Haven. In de protocollen komt enkele malen de aanduiding 'tussen de Visbrug en de Korenbrug' voor. Ook hiermee zal de huidige Lepelstraat bedoeld zijn.[4]
Ik weet niet hoever Van Sasse van Ysselt terugdacht toen hij het woord 'oudtijds' gebruikte. Ikzelf heb tot nu toe geen oudere vermelding van de naam Lepelstraat gezien dan die op een plattegrond

De Lepelstraat in de jaren dertig (?). Door een latere 'verbouwing' van de straat is de knik in de straat nu veel minder scherp. De poort links op de foto leidde naar de binnenplaats van jeneverstokerij Pompe en de Mann. Op de binnenplaats stond het Mariabeeldje dat nu een eigen kapelletje heeft. (Foto: Stadsarchief)

van de stad uit omstreeks 1820, een voorloper van de oudste kaart (minuutplan) van het kadaster uit 1832.[5] Verder komt de Lepelstraat enkele keren voor in het bevolkingsregister van Den Bosch van 1822. Dat die naam zo veel later dan de straat ontstond, en je bovendien niet weet wanneer precies, maakt het zoeken naar de naamsverklaring extra lastig.
Roelands heeft de verklaring gezocht in de omstandigheid dat 'oudtijds' de aanvoer en verhandeling van het koren in deze buurt plaats vonden. Hiervan leggen de twee Korenstraatjes en de Korenbrugstraat getuigenis af, en ook nog het 'Corenmeetershuysken', dat in 1706 bij de korenbrug stond, aan de overkant van de Binnendieze.[6] Roelands dacht dan aan lepel als een middeleeuwse korenmaat. Die is ooit voorgekomen, blijkens een vermelding uit 1281, maar is verder niet te vinden.[7] Een andere suggestie van Roelands was dat onze straatnaam te maken zou kunnen hebben met lepel als Middelnederlandse benaming van een schoep van een watermolen. Dit zou te maken kunnen hebben met een vroegere watermolen in die buurt.[8]
Lepelstraat is ook de naam van een klein dorp binnen de gemeente Bergen op Zoom; eerder hoorde het onder de gemeente Halsteren.

De Lepelstraat en omgeving op de kadastrale kaart van 's-Hertogenbosch. Sectie C, eerste blad (ca. 1820). In 1869 werd het eerste huis, naast het Bokkingstraatje, gesloopt ten behoeve van de aanleg van een brede weg naar het station. (Stadsarchief, tekeningenarchief Gemeentewerken)

Degene die het stukje over de naam van dit dorp in Wikipedia samenstelde, denkt dat dit dorp, dat lange tijd bestond uit maar één straat, zijn naam te danken heeft aan een kromming in deze straat die aan een lepel doet denken. Ook dacht hij of zij aan de mogelijkheid dat 'het recht van de lepel' of 'lepelrecht' aan de basis van de naam

zou kunnen liggen.[9] Over dit 'recht' verderop meer.
Voor de Lepelstraat in Den Haag is geen zekere verklaring gevonden. 'Wellicht naar een lepelvormig voorwerp, dat bij het balspel werd gebruikt', aldus een auteur, wat volgens een andere auteur niet onaannemelijk zou zijn, omdat begin negentiende eeuw in de buurt nog een kolfbaan was. Volgens welke logica zo'n 'lepelvormig voorwerp' dan als straatnaam ging fungeren, vertelt deze auteur er niet bij.[10] Ook een verklaring voor het Utrechtse Lepelenburg is niet gevonden.[11]
De Amsterdamse Lepelstraat is 'waarschijnlijk', of 'vermoedelijk', ontleend aan een gevelsteen.[12] Iets voorzichtiger waren in de negentiende eeuw Van Lennep en Ter Gouw: 'In verscheiden steden vindt men Lepelstraten. Zijn die zoo genoemd om dat er, bij lepelmakers, spijslepels uithingen? Of moet men soms aan den vorm der straat of aan de lepels (oren; MH.) van een haas denken? Wij willen dit niet beslissen; maar wat daarvan zij, *de Lepel* als uithangteeken is al vrij oud, en zeer natuurlijk; want hij nam in 't leven onzer voorouders een eervolle plaats in. Aan de schutters werden zilveren lepels vereerd, en wederkeerig gaven de schutters aan Vorsten lepels ten geschenke.'[13]
De Lepelstraat in Haarlem wordt in verband gebracht met de familie Lepel die er in de zeventiende eeuw woonde.[14] Iets dergelijks is aan de hand met de Antwerpse Lepelstraat. De naam zou afkomstig zijn van een zekere Wilhelmus Lepel, die in die buurt in 1305 grond moest afstaan voor een stadsuitbreiding. Al eeuwen geleden genoot de straat faam vanwege de huizen van plezier die er gevestigd waren. In 1958 kreeg ze officieel de naam Willem Lepelstraat. De bedoeling zal wel geweest zijn 'de ongunstige klank van een blote Lepelstraat enigszins te verdoezelen'.[15]
Ik zou nog even terugkomen op het 'recht van de lepel' of 'lepelrecht'. Dit was het recht dat een heer of een stadsbestuur had of opeiste om van alle graan dat de stad binnenkwam of dat ergens verhandeld werd een deel (een lepel) te nemen. Soms schonk de heer of het stadsbestuur zo'n recht aan een hospitaal of andere liefdadige instelling. In enkele steden zijn nog lepels bewaard gebleven die voor de uitoefening van dat recht gebruikt werden.[16] Juist in Den Bosch zou een verklaring die met dit recht samenhing wel bijzonder goed uitkomen. Helaas, van enig lepelrecht in Den Bosch is geen spoor gevonden. Er werd wel accijns geheven, maar voorzover bekend werd dit afgedragen in geld.[17]
Bijna alle genoemde mogelijke verklaringen zijn speculatief. Bovendien is het niet aannemelijk, dat de verklaring gezocht moet worden in een middeleeuws gegeven, terwijl de naam pas opdook rond het jaar 1800. Blijft over: de lepelachtige vorm van de straat, waardoor de straatnaam geïnspireerd zou kunnen zijn. Op de moderne plattegrond is die niet te zien, maar als je er loopt ervaar je die wel degelijk en op oudere plattegronden wordt die kromming duidelijk weergegeven. Ik houd het erop dat deze verklaring de meeste kans maakt de juiste te zijn.

Noten

1 K. Spierings, *Wij waren nog stadje*, dl. 2 ('s-Hertogenbosch 1966) LXX en LXXI; 'Maria tussen de tonnekes', in: *Bisdomblad* augustus 2003, 24-26.
2 A.F.O. van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch*, I ('s-Hertogenbosch 1910) 164.
3 Deze fiches berusten thans op het Stadsarchief.
4 'Over de Visbrug' vanaf R 1175 (1368-9) fol. 53; 'tussen de Visbrug en de Korenbrug' bv. in R 1184 (1404-5) fol. 171.
5 Stadsarchief, HTA, recordnr. 11495.
6 Van Sasse van Ysselt, zelfde plaats.
7 J.A.M. Roelands, *Straat in straat uit* ('s-Hertogenbosch 1984) 78; lepel als korenmaat in *Middelnederlandsch woordenboek* dl. 4 (1899) kol. 380, maar niet te vinden in J.M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1982), en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.
8 Notitie van Roelands uit 1979 voor Gemeentewerken (Stadsarchief, collectie Roelands inv.nr. 93); ik dank dit gegeven aan J. Buiks, aan wie ik ook andere gegevens verschuldigd ben (over de oudste kaart met de vermelding van de Lepelstraat, het bevolkingsregister en over de accijnzen op het graan).
9 Wikipedia, *Lepelstraat* (3 april 2008).
10 D.S. van Zuiden, *Haagsche straatnamen in hun afkomst en beteekenis nagespoord en toegelicht* (Gouda 1909), resp. F. Kerdijk, *Haagsche straatnamen* ('s-Gravenhage 1935).
11 J.A.F. de Rijk, *Utrechtse straatnamen binnen de singels* (Utrecht 1998).
12 Aldus schrijven resp. A.M. van Gelder, *Amsterdamsche straatnamen geschiedkundig verklaard* (Amsterdam 1913), en J.A. Wiersma, *De naam van onze straat* (3e dr., Amsterdam 1987).
13 J. van Lennep en J. ter Gouw, *De uithangteekens, in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd*, dl. 2 (Amsterdam 1868) 235 (reprint Den Haag z.j.).
14 G.H. Kurtz, *De straat waarin wij in Haarlem wonen* (Haarlem 1965).
15 R. vande Weghe, *De geschiedenis van de Antwerpse straatnamen* (Antwerpen 1977).
16 Zie J. Mertens, 'Het lepelrecht in Vlaanderen en Brabant', in: H. Soly en R. Vermeir, *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber amicorum prof. dr. M. Baelde* (Gent 1993) 271-277; helaas beperkt dit artikel zich tot Vlaanderen en Belgisch Brabant.
17 Stadsarchief, OSA, inv.nrs. 2145 en 2151; idem bibliotheek, coll. keuren, H bel./gemael 1731.